

UNIVERSITATEA DE STAT DIN MOLDOVA
FACULTATEA RELAȚII INTERNAȚIONALE,
ȘTIINȚE POLITICE ȘI ADMINISTRATIVE
DEPARTAMENTUL ȘTIINȚE POLITICE ȘI ADMINISTRATIVE
Programul de master – *Studii de Securitate Națională*

REFERAT

cu tema:

**„ESENȚA ȘI IMPORTANȚA SUPRAVEGHERII SERVICIILOR DE
INFORMAȚII - PROMOVAREA GUVERNANȚEI DEMOCRATICE ÎN
SECTORUL DE SECURITATE”**

Autor:
Panfilii Nicolae

Profesor:
dr., conf. univ., BUSUNCIAN Tatiana

Chișinău, 2023

CUPRINS:

INTRODUCERE.....	3
I. Cadrul legal în care operează serviciile de informații.....	4
II. Condiții de desfășurare a activității serviciilor de informații.....	5
III. Monitorizarea activității serviciilor de informații.....	5
IV. Responsabilitatea serviciilor de informații.....	7
V. Principii etice.....	8
CONCLUZII ȘI RECOMANDĂRI.....	10
BIBLIOGRAFIE.....	11

INTRODUCERE

Una din temele majore dezbătute în spațiul public în ultimele luni se referă la prezența serviciilor de informații în diverse entități și modul în care acestea influențează decizii majore pe plan intern, dar și rolul pe care serviciile îl au.

Noul concept în jurul căruia se structurează dezbaterile la nivel internațional este echilibrul între nevoia de securitate și apărarea drepturilor individuale, dar și a modului în care diferite sisteme constituționale garantează acest echilibru. De asemenea, jurisprudența Curții Europene pentru Drepturile Omului a statuat că acest echilibru trebuie să reiasă din justa proporționalitate între instrumentele pe care instituțiile statului de drept le au la dispoziție pentru a garanta securitatea, pe de o parte, și mecanismele de monitorizare a posibilelor riscuri de abuz în utilizarea acestor instrumente, pe de altă parte.

În acest sens, este necesar ca arhitectura instituțională, procedurile aplicate și mecanismele de control reciproc între diferitele entități - cele de informații, cele judiciare și cele de exprimare a suveranității naționale prin puterea conferită de Constituție Parlamentului – să se îngemăneze printr-o arhitectură echilibrată și funcțională, care să poată genera atingerea ambelor obiective și anume: pe de o parte securitatea colectivă, din perspectiva prevenirii terorismului¹ și din perspectiva instaurării stării de legalitate atât în plan local cât și în plan național, iar pe de altă parte să garanteze că utilizarea acestor mecanisme nu vine să reprezinte o formă de perturbare, de condiționare, de restrângere a libertății de decizie pe care alte autorități ale statului, autorități administrative autonome, puterea executivă, puterea judecătorească sau puterea legislativă le au conferite prin Constituție.

O restrângere sau diminuare a capacității operaționale a procedurilor de lucru pe care le au la dispoziție structurile de securitate națională ar avea ca și consecință directă vulnerabilizarea statului de drept și vulnerabilizarea interesului colectiv al societății, de gestiune a formelor de guvernare, a resurselor publice și a drepturilor și libertăților fundamentale. O restrângere a drepturilor fundamentale ale omului prin mecanisme excesive ale structurilor din sistemul de siguranță națională ar pune în discuție caracterul democratic al statului și ar da valoare unei abordări judiciariste a exprimării democrației, ceea ce contravine regulilor statului de drept în care cetățenii au garantate drepturile și libertățile individuale la care aspiră, prin forma de organizare și prin atribuțiile stabilite autorităților constituționale.

¹ USA Patriot Act (2001) și Protect America Act (2007) acordă puteri sporite serviciilor secrete americane, ca de pildă le permit să demareze acțiuni de monitorizare fără mandat, însă doar în cazul cetățenilor străini. În cazul cetățenilor americani, monitorizarea se face doar pe bază de mandat judiciar. <http://www.justice.gov/archive/ll/paa-dispelling-myths.html>

I. Cadrul legal în care operează serviciile de informații

Cu scopul principal de a colecta, analiza și disemina date relevante pentru securitatea națională, serviciile de informații beneficiază de un statut special, care le permite accesul la informații confidențiale, prin diverse mijloace de supraveghere și interceptare.

Un raport al Adunării Generale a Națiunilor Unite prezintă o serie de bune practici, identificate în diverse țări de pe glob, menite să asigure un grad înalt de performanță a serviciilor de informații și, complementar, de răspundere și bună conduită în raport cu cetățenii. Enumerăm aici câteva din elementele pe care un cadru legal solid pentru funcționarea serviciilor ar trebui să le reunească.²

Cadrul de acțiune al serviciilor de informații, concret spus cazurile în care acestea pot acționa, necesită o definiție strictă și precisă în legislația accesibilă publicului și trebuie să fie limitat strict la protejarea intereselor de securitate națională. De asemenea, securitatea națională trebuie clar definită în legislație, iar toate posibilele amenințări la adresa siguranței naționale care cad în responsabilitatea serviciilor trebuie enumerate.

Raportul Națiunilor Unite indică acesta ca fiind unul din principalele instrumentele pentru a asigura că activitățile serviciilor nu pot ajunge să dezechilibreze ordinea constituțională.³ Competențele și puterile serviciilor trebuie definite în legislația națională în mod clar și exhaustiv. Aceasta este o garanție fundamentală a statului de drept și aduce un element de transparență în activitățile serviciilor, fără însă a periclita caracterul secret al serviciilor.⁴

În literatura de specialitate se atrage adesea atenția asupra *„pericolului ca serviciile și membri ai executivului să abuzeze de aceste puteri speciale”*, prin urmare *„pot intimidă oponenții guvernării, pot manipula în scopul de a influența deciziile guvernamentale sau opinia publică”*⁵.

Devine astfel esențial ca abuzul de putere să fie interzis implicit prin prevederi legislative clare și norme de organizare și funcționare care permit serviciilor să își folosească puterile doar în scopuri foarte specifice.

² Organizația Națiunilor Unite, Adunarea Generală: A/HRC/14/46. Raportului Special pentru promovarea și protejarea drepturilor omului și libertăților fundamentale în lupta împotriva terorismului: Raport Compilație de bune practici privind cadre legale și instituționale și măsuri care asigură respectarea drepturilor omului de către agențiile de informații în lupta împotriva terorismului, inclusiv supervizarea acestora. Disponibil la: <https://www.fas.org/irp/eprint/unhrc.pdf>

³ *Idem.*

⁴ *Idem.*

⁵ Tool 3: Intelligence Transparency, Secrecy, and Oversight in a Democracy Laurie Nathan, This tool is part of Overseeing Intelligence Services: A Toolkit, edited by Hans Born and Aidan Wills, 2012 DCAF, p. 54.

II. Condiții de desfășurare a activității serviciilor de informații

Pentru menținerea unui echilibru între siguranța națională și libertățile fundamentale ale omului este esențial ca activitățile serviciilor de informații să se desfășoare în baza unor mandate, acordate de autoritățile competente. Raportul ONU amintit susține punctul de vedere al Curții Europene pentru Drepturile Omului (CEDO), conform căruia organele judiciare sunt cele mai indicate să decidă în mod imparțial asupra admisibilității măsurilor intrusive de colectare de informații.⁶

Sub legislația actuală, Republica Moldova se aliniază acestor recomandări internaționale, operațiunile de colectare a informațiilor desfășurându-se numai în baza mandatelor eliberate de judecător sau procuror.

În ce privește măsurile de colectare de informații care îngrădesc drepturile omului, Națiunile Unite dau ca exemplu pozitiv statele care prevăd aprobarea pe mai multe nivele a unor astfel de măsuri, dar și monitorizarea desfășurării lor de către cel puțin un organism, independent de servicii, cu competența de a solicita revizuirea, suspendarea sau încheierea aplicării acestora.⁷

Regăsim această practică, spre exemplu, în Africa de Sud, unde judecătorii au competența de a solicita rapoarte interimare cu privire la progresele care se fac pentru atingerea obiectivelor stabilite în mandatul primit inițial.

Astfel, ei pot limita acțiunile colaterale și se pot asigura că folosirea metodelor intruzive nu depășește scopul inițial.⁸ O asemenea competență ar putea fi acordată judecătorului de drepturi și libertăți, prevăzut în arhitectura judiciară românească. Există și țări în care autorizarea unor măsurilor de colectare de informații este dată numai de judecători sau instanțe specializate - așa cum se întâmplă în Canada, Franța ori Spania.

III. Monitorizarea activității serviciilor de informații

O serie de documente adoptate de Consiliul Europei, OSCE și ONU relevă necesitatea unei monitorizări robuste, democratice a serviciilor de informații.⁹ O recomandare similară vine și din partea Comisiei de la Veneția. *„Este imperativ necesar ca astfel de organisme de supervizare să*

⁶ Curtea Europeană pentru Drepturile Omului: *Klass v. Germany*, paragr. 55-56.

⁷ ONU: A/HRC/14/46.

⁸ Tool 5: *Overseeing Information Collection* Lauren Hutton, This tool is part of *Overseeing Intelligence Services: A Toolkit*, edited by Hans Born and Aidan Wills, 2012 DCAF, p. 93.

⁹ Consiliul Europei, Adunarea Parlamentară: Recomandarea 1713/2005 Monitorizarea Democrată a Sectorului Securității în Statele Membre, 2007. OSCE Parliamentary Assembly: *Baku Final Declaration, Resolution on the democratic control of the public and private security sectors*. Baku, 2014.

existe în fiecare stat și să aibă suficiente puteri, în legislație și în practică, astfel încât funcția de control să fie îndeplinită în mod satisfăcător”¹⁰.

Activitățile serviciilor de informații. Nu s-a ajuns la un consens privind organismul cel mai indicat pentru efectuarea controlului. În unele state, printre care și Republica Moldova, controlul este asigurat de comisiile parlamentare. Comisia de la Veneția recunoaște legitimitatea Parlamentului în această activitate, însă avertizează asupra riscului ca serviciile să fie atrase în jocurile politice, asupra posibilei lipse de experiență a parlamentarilor și a potențialelor scurgeri de informații confidențiale.¹¹

O altă variantă este supervizarea de către un ombudsman, dar tot Comisia de la Veneția atenționează că *„în lipsa expertizei necesare și a unui mod care să îi permită monitorizarea bazei de date specifice serviciilor, nu va fi un mecanism de control adecvat în acest domeniu”*.¹²

O a treia alternativă o reprezintă organisme de supervizare compuse din parlamentari și magistrați. Conform Comisiei de la Veneția, astfel *„se asigură atât legitimitatea cât și expertiza necesară”*.¹³

Regăsim acest model în Suedia, unde comisia de monitorizare este formată din doi parlamentari și trei judecători. În Germania există Comisia G10, formată din: un judecător și trei alți membri, care pot fi parlamentari. Organismul este independent, iar una din principalele atribuții este să determine dacă acțiunile intrusive ale serviciilor sunt absolut necesare. Dacă stabilește că o metodă folosită nu este necesară sau contravine legii, autorizația operațiunii respective va fi retrasă.¹⁴

Schimbul de informații între servicii și alte instituții ale statului: Pentru a putea revizui în mod efectiv practicile de transmitere de informații, organele de supervizare trebuie să aibă acces la toate informațiile necesare. În acest scop ar fi util un cadru legal, prin care organele de supraveghere să poată desfășura procese comune de revizuire a schimbului de informații între instituțiile pe care le supervizează. Cadrul trebuie obligatoriu însoțit de competența de a împărtăși între ele, în timpul acestor revizuii comune, informațiile la care au acces.¹⁵

¹⁰ Report on the democratic oversight of the security services. Adopted by the Venice Commission at its 71st Plenary Session (Venice, 1-2 June 2007), p. 52.

¹¹ *Idem*.

¹² *Ibidem*, p. 32.

¹³ *Ibidem*, p. 52.

¹⁴ Tool 5: Overseeing Information Collection Lauren Hutton, This tool is part of Overseeing Intelligence Services: A Toolkit, edited by Hans Born and Aidan Wills, 2012 DCAF, p. 99-100.

¹⁵ Kent Roach: Tool 7 – Overseeing Information Sharing. În: Hans Born; Aidan Wills: Overseeing Intelligence Services – A Toolkit. DCAF, Geneva, 2012.

În Belgia, spre exemplu, agențiile separate care supraveghează poliția, respectiv serviciile de informații, au voie să facă schimb de informații între ele tocmai pentru a monitoriza fluxul între cele două instituții și au desfășurat deja o serie de investigații comune.

În lipsa unui asemenea cadru temeinic, singura soluție este recurgerea la interpelări ad-hoc. Aceste corpuri ad-hoc sunt însă, prin natura lor, discreționare și extraordinare. Nu pot înlocui o monitorizare permanentă a fluxului de informații între instituții.¹⁶

Elaborarea de protocoale. Schimbul de informații între servicii și instituțiile statului trebuie să decurgă în baza unor protocoale. Astfel de protocoale ar trebui să includă și: proceduri pentru asigurarea unor piste de audit clare, inclusiv prin registre permanente care să conțină toate informațiile transmise între instituții; autorizațiile din partea organului care transmite, dar și al celui care primește informațiile; respectiv să clarifice modul în care schimbul de informații urmează să fie revizuit de organismele de monitorizare competente.¹⁷

IV. Responsabilitatea serviciilor de informații

Având în vedere natura secretă a activităților serviciilor de informații, devine dificil să vorbim despre răspundere în fața cetățenilor. Totuși, regăsim în compilația de bune practici din raportul ONU un șir de măsuri care aduc un anumit grad de transparență serviciilor de informații și prin urmare contribuie la consolidarea răspunderii acestora în fața oamenilor.

Constituționalitatea măsurilor. Exemplul Germaniei arată cum, prin intervențiile Curții Constituționale, pot fi împletite măsurile pentru garantarea siguranței naționale cu drepturile și libertățile fundamentale ale omului. O privire de ansamblu asupra deciziilor Curții arată cum aceasta a modelat de-a lungul timpului măsurile legislative privind serviciile de informații, astfel încât să permită și să extindă posibilitățile de acțiune ale serviciilor, dar în același timp să asigure menținerea drepturilor și libertăților pe teritoriul german – temperând chiar când a fost necesar proiecte legislative care ar fi stabilit măsuri intruzive.¹⁸ Observăm și în Republica Moldova o contribuție esențială a Curții Constituționale în menținerea echilibrului între măsurile pentru extinderea puterilor serviciilor de informații și garantarea drepturilor cetățenilor.

Imparțialitate - neimplicare în societatea civilă, politic și media.¹⁹ Raportul ONU amintește că serviciile de informații au competențe care ar putea servi la promovarea sau

¹⁶ Kent Roach: Tool 7 – Overseeing Information Sharing. În: Hans Born; Aidan Wills: Overseeing Intelligence Services – A Toolkit. DCAF, Geneva, 2012.

¹⁷ *Idem*.

¹⁸ Russell A. Miller: Balancing Security and Liberty in Germany.

¹⁹ ONU: A/HRC/14/46.

prejudicierea intereselor anumitor grupuri politice. De aceea este necesar ca legislația națională să interzică serviciilor să acționeze în interesul oricărui grup politic – o prevedere pe care o regăsim și în legislația noastră, prin Legea privind Serviciul de Informații și Securitate al Republicii Moldova. Sunt cunoscute și alte măsuri suplimentare pentru evitarea implicării serviciilor în politică. Un exemplu este interdicția aplicată angajaților serviciilor de informații de a fi membri de partid sau de a primi instrucțiuni de la partide. O altă măsură similară este aceea ca numirile în funcțiile de conducere ale serviciilor de informații să fie supuse examinării din afara executivului.

Studiul ONU amintit încadrează între bunele practici interdicția pentru serviciile de informații de a-și utiliza competențele pentru a influența manifestări legitime ale drepturilor la libera asociere, întrunire pașnică și exprimare sau la activități politice legitime. Acestea sunt drepturi fundamentale pentru buna funcționare a societății civile, a media și a partidelor politice, iar orice intervenție pentru a influența în mod obscur aceste practici poate slăbi bunul curs al democrației.

State precum Canada, Elveția, Japonia sau Olanda au luat măsuri pentru a reduce posibilitatea serviciilor secrete de a viza grupuri sau persoane care își exercită în mod legitim aceste drepturi, limitând măsurile de colectare de informații și folosirea datelor personale colectate. Alte state au adoptat măsuri speciale pentru a proteja jurnaliștii. Astfel, Germania limitează măsurile de colectare de informații pe care serviciile le pot aplica în cazul jurnaliștilor, pentru a proteja privilegiile profesionale ale acestora, în special cu privire la confidențialitatea surselor de informare.

V. Principii etice

Cod de etică. „*Controlul intern al structurilor de securitate este primul garant împotriva abuzurilor de putere, al faptului că angajații respectă valorile democratice și drepturile omului*”²⁰, menționează Comisia de la Veneția. În lipsa unor reguli bine stabilite există riscul încălcării legislației, fapt ce poate rămâne necunoscut, având în vedere că procedurile aplicate nu sunt făcute publice. OSCE recomandă implementarea transparentă a codului de conduită pentru serviciile de securitate și informații, astfel încât acest cod să fie accesibil parlamentului, presei și publicului larg.²¹

²⁰ Report on the democratic oversight of the security services. Adopted by the Venice Commission at its 71st Plenary Session (Venice, 1-2 June 2007), p.22.

²¹ OSCE Parliamentary Assembly: Baku Final Declaration, Resolution on the democratic control of the public and private security sectors. Baku, 2014.

Într-un studiu realizat de experți ai SRI se atrage atenția asupra faptului că „*secretizarea poate face ca cele mai multe cazuri de incompetență să rămână necunoscute, iar etica devine unul dintre principalele mecanisme de control intern*”²².

Ținând cont de noua doctrină de securitate, în contextual evenimentelor din septembrie 2001, dar și de faptul că trebuie păstrat un echilibru între nevoia de securitate și respectarea drepturilor omului, în iunie 2005 Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei a adoptat o recomandare în care sunt trecute câteva puncte importante pentru serviciile naționale de securitate.²³ De exemplu, Adunarea Generală face apel către Comitetul de miniștri al Consiliului să aprobe un cod de etică în domeniul serviciilor de informații, aplicabil la nivel european.

Una din funcțiile majore ale eticii serviciilor este cea privind colectarea informațiilor. Ca de exemplu „*problemele etice care provin din colectarea de informații din surse umane cu ajutorul informatorilor și participarea agenților la activitățile țintei*”²⁴. La fel de important este ca principiile de integritate să fie respectate și în etapa de analiză a informațiilor. „*Politizarea, ca distorsiune a unei analize pentru a se potrivi unei politici dezirabile sau unui rezultat dorit, este considerată principala problemă etică cu care se confruntă analiștii*”²⁵.

În ceea ce privește diseminarea informațiilor obținute, rezultatele analizelor trebuie prezentate „*în integralitatea lor, pornind de la premisa că informarea corectă a factorilor decidenți este scopul activității de intelligence*”²⁶.

Garantarea independenței justiției. În rezoluțiile organizației, OSCE consemnează două aspecte care găsesc aplicabilitate în relația dintre serviciile de securitate și justiție. Primul aspect privește rolul esențial al ramurii judiciare în remedierea abuzurilor făcute de serviciile de securitate și informații²⁷, iar cel de-al doilea implică limitarea legitimă a exercitării puterii pentru a menține principiile fundamentale ale democrației și ale statului de drept.²⁸

Datele furnizate de serviciile de informații sunt, fără îndoială, un element indispensabil ramurii judiciare. Este limpede că serviciile, prin activitate lor, sunt un instrument esențial pentru

²² POȘA C., ȘTIUC E., *Aspecte etice în activitatea de intelligence din surse deschise*. În: Revista română de studii de intelligence, nr. 4, 2010.

²³ Recommendation 1713 (2005) Democratic oversight of the security sector in member states, Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei.

²⁴ POȘA C., ȘTIUC E., *Aspecte etice în activitatea de intelligence din surse deschise*. În: Revista română de studii de intelligence, nr. 4, 2010.

²⁵ *Idem*.

²⁶ *Idem*.

²⁷ OSCE Parliamentary Assembly: Brussels Declaration, Resolution on strengthening effective parliamentary oversight of security and intelligence agencies. Bruxelles, 2005.

²⁸ OSCE Parliamentary Assembly: Baku Final Declaration, Resolution on the democratic control of the public and private security sectors. Baku, 2014; OSCE Parliamentary Assembly: Brussels Declaration, Resolution on strengthening effective parliamentary oversight of security and intelligence agencies. Bruxelles, 2005.

justiție, ele punând la dispoziția procurorilor informații la care au acces, astfel încât aceștia să poată investiga încălcări grave ale legii. Este necesar să aducem în discuție independența justiției și să reamintim importanța fundamentală a acestei valori pentru desfășurarea echitabilă și corectă a actului de justiție. În această lumină trebuie să privim spre una din problemele ridicate tot mai des în dezbaterile publice, cea a ofițerilor acoperiți din instanțe.

Prin simplul fapt că serviciile de informații sunt parte a executivului, implicarea oricărui membru al lor în justiție încalcă principiul separării puterilor în stat, esențial oricărei democrații funcționale. Mai mult, dacă un magistrat este ofițer acoperit, el este prin urmare dublu subordonat. În plus, are rang militar, ceea ce implică primirea și executarea de ordine militare.

Dilema. Cum mai putem asigura independența justiției, dacă magistratul în cauză nu judecă în mod imparțial și independent cazul, ci execută pur și simplu ordine?

CONCLUZII ȘI RECOMANDĂRI

Milităm pentru existența unor standarde neselective cu mecanisme de responsabilizare internă, a unor standarde clare care să fie valabile pentru toate operațiunile de investigații desfășurate în plan național.

Urmând principiul exprimat de OSCE, al menținerii valorilor fundamentale ale democrației și statului de drept prin limitarea legitimă a exercitării puterii, apreciem că operațiunile de monitorizare ale serviciilor de informații trebuie să se desfășoare numai în baza mandatelor. În acord cu jurisprudența CEDO, susținem că instanțele judiciare sunt cele mai în măsură să acorde aceste mandate.

Este utilă înființarea unor secții specializate în cadrul instanțelor, cu rolul de a acorda mandatele în vederea desfășurării activității serviciilor, astfel încât magistrații să aibă acces la informații clasificate. Astfel se poate asigura că nu lipsesc informații importante din proces și deciziile pot fi luate în deplină cunoștință de cauză.

Judecătorul de instrucție, prevăzut în arhitectura judiciară moldovenească, ar putea primi competența de a solicita rapoarte interimare cu privire la progresele care se fac pentru atingerea obiectivelor stabilite în mandatul primit inițial. Astfel, ar putea să limiteze acțiunile colaterale și să asigure că folosirea metodelor intruzive nu depășește scopul inițial.

Având în vedere recomandările internaționale, considerăm utilă crearea unei structuri robuste, care să dispună de competențele, expertiza și resursele necesare pentru monitorizarea democratică a activității serviciilor de informații și a fluxului de informații între acestea și alte instituții ale statului.

Ne raliem recomandărilor OSCE și ale Consiliului Europei cu privire la implementarea transparentă a unui cod de etică solid, accesibil publicului, în cadrul serviciilor de informații. Vedem această măsură ca una din componentele necesare pentru a asigura că activitatea serviciilor și a ofițerilor acoperiți se desfășoară, indiferent de regulamentele interne secrete, exclusiv în baza unor principii de integritate și moralitate.

În liniile recomandărilor internaționale, considerăm absolut necesar ca în transpunerea noii doctrine de securitate să menținem un permanent echilibru între siguranța națională și garantarea drepturilor și libertăților cetățenești. Totodată, amintim deosebita importanță a consolidării cadrului care asigură echilibrul între instituțiile statului, facilitează buna colaborare a acestora și reafirmă independența justiției în relațiile interinstituționale.

BIBLIOGRAFIE

1. USA Patriot Act (2001) și Protect America Act (2007). Disponibil: <http://www.justice.gov/archive/ll/paa-dispelling-myths.html>
2. Organizația Națiunilor Unite, Adunarea Generală: A/HRC/14/46. Raportului Special pentru promovarea și protejarea drepturilor omului și libertăților fundamentale în lupta împotriva terorismului: Raport Compilație de bune practici privind cadre legale și instituționale și măsuri care asigură respectarea drepturilor omului de către agențiile de informații în lupta împotriva terorismului, inclusiv supervizarea acestora. Disponibil la: <https://www.fas.org/irp/eprint/unhrc.pdf>
3. Tool 3: Intelligence Transparency, Secrecy, and Oversight in a Democracy. Laurie Nathan, This tool is part of Overseeing Intelligence Services: A Toolkit, edited by Hans Born and Aidan Wills, 2012, DCAF.
4. Curtea Europeană pentru Drepturile Omului: Klass v. Germany.
5. Tool 5: Overseeing Information Collection Lauren Hutton, This tool is part of Overseeing Intelligence Services: A Toolkit, edited by Hans Born and Aidan Wills, 2012 DCAF.
6. Recomandarea Adunării Parlamentare a Consiliului Europei 1713/2005 Monitorizarea Democratică a Sectorului Securității în Statele Membre, 2007.
7. OSCE Parliamentary Assembly: Baku Final Declaration, Resolution on the democratic control of the public and private security sectors. Baku, 2014.
8. Report on the democratic oversight of the security services. Adopted by the Venice Commission at its 71st Plenary Session (Venice, 1-2 June 2007).

9. Kent Roach: Tool 7 – Overseeing Information Sharing. În: Hans Born; Aidan Wills: Overseeing Intelligence Services – A Toolkit. DCAF, Geneva, 2012.
10. Russell A. Miller: Balancing Security and Liberty in Germany.
11. POȘA C., ȘTIUC E., Aspecte etice în activitatea de intelligence din surse deschise. În: Revista română de studii de intelligence, nr. 4, 2010.
12. OSCE Parliamentary Assembly: Brussels Declaration, Resolution on strengthening effective parliamentary oversight of security and intelligence agencies. Bruxelles, 2005.